

Л. Г. КОЗЛЮК

Людмила Григорівна Козлюк, кандидат юридичних наук, молодший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНЦІВ, ЯКІ ВЧИНИЛИ СТАТЕВИЙ ЗЛОЧИН ЩОДО НЕПОВНОЛІТНЬОГО

Для дослідження особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітніх, важливе значення має соціально-демографічна характеристика, оскільки сприяє повноті висвітлення даної проблеми. Як відомо, соціально-демографічні ознаки властиві будь-якій особі і, на перший погляд, кримінологічного значення вони не мають, однак у своїй сукупності дають важливу інформацію, без якої не можна здійснити повну кримінологічну характеристику особистості злочинця. На даний факт звертали увагу такі відомі вчені як В. М. Кудрявцев, В. Є. Емінов, О. Б. Сахаров, І. М. Даньшин та інші. Важливість дослідження соціально-демографічної характеристики злочинця дасть змогу виявити чинники, котрі сприяють формуванню у нього злочинної поведінки. А врахування поряд із зазначеними ознаками соціально-психологічних причин сприятиме виробленню ефективних заходів запобігання вчиненню статевих злочинів щодо неповнолітніх.

Щоб обґрунтувати необхідність проведення соціально-демографічної характеристики особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього, розглянемо її складові ознаки.

Як правило, злочини проти статевої недоторканості вчиняються особами чоловічої статі. Зазначене стосується також статевих злочинів щодо неповнолітніх, переважна більшість (97,4 %) яких вчинюється чоловіками. Доволі часто це особи молодшої вікової групи, про що зазначимо нижче. Однак слід наголосити, що чималий відсоток (25 %) чоловіків вчиняли зазначені злочини після 50 років. Так, стосовно В. порушено кримінальну справу за ознаками злочинів, передбачених ч. 2 ст. 153, ч. 2 ст. 156 КК України. Проведеним досудовим слідством встановлено, що В. протягом одного року у власному будинку неодноразово задовольняв свою статеву пристрасть неприродним способом із малолітньою Р., яка є внучкою його дружини. Крім того, В. вчиняв щодо Р. розпусні дії.

Як свідчить емпіричне дослідження, жінки також беруть участь у вчиненні статевих злочинів проти неповнолітніх. За даними Департаменту України з питань виконання покарань, в установах Державної кримінально-виконавчої служби України тримається 1851 особа, засуджена за злочини, вчинені проти статевої свободи і статевої недоторканості неповнолітніх, з яких 2,6 % становлять жінки¹. Невисокий відсоток жінок у вчиненні статевих злочинів щодо неповнолітніх, на нашу думку, зумовлений високим рівнем їх латентності, а також тим, що за своєю природою жінка є матір'ю, яка дає життя дитині та перебуває з нею у міцному психологічному зв'язку.

До соціально-демографічних ознак відносять вік злочинця. Вік – це не лише біологічний, а й соціальний ступінь у розвитку людини. Здійснюючи перехід з одного вікового ступеня на інший, людина постійно взаємодіє з соціальним середовищем, отримує і накопичує життєвий досвід². Аналіз віку осіб, які вчинили статеві злочини щодо неповнолітніх, допоможе виявити найбільш кримінально-активні вікові групи.

Слід зазначити, що у науці не визначено критерію поділу засуджених на вікові групи. Тому при дослідженні кримінальної активності осіб, які вчинили статеві злочини щодо неповнолітніх, ми розглядали вікові групи, які визначені на практиці.

Проведений нами аналіз демографічних ознак засуджених за статеві злочини щодо неповнолітніх, які перебувають у Державній кримінально-виконавчій службі України, дав змогу здійснити вікову характеристику досліджуваних осіб, за якою найчисельнішою є категорія засуджених у віці від 18 років до 35 років – 63,6 % осіб, у віці від 35 років до 45 років – 33,4 % осіб, у віці понад 45 років – 10,7 % осіб та 1,5 % осіб – у віці до 18 років.

Проведений аналіз даних Державної судової адміністрації стосовно віку засуджених за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, дав можливість виявити, що серед осіб віком від 14–25 років найбільше вчиняється статевих злочинів щодо неповнолітнього. Заслугове на уваги той факт, що у вікових категоріях від 30 років і старших, відсоток тих, хто вчинив статеві злочини щодо неповнолітніх до 2007 року зменшувався, а з 2007 року цей відсоток почав зростати³.

З матеріалів вивчених нами кримінальних справ за статеві злочини щодо неповнолітніх виявлено, що найбільш численну вікову групу серед засуджених, які вчинили зазначені злочини, становлять особи 18–25 років (37,2 %). Слід відмітити, що В. Т. Маляренко та Я. В. Мачужак у своєму дослідженні також виявили високий відсоток (35,6) засуджених зазначеної вікової групи⁴. С. С. Косенко встановила, що 36,2 % осіб вчинили статеві злочини стосовно неповнолітніх у віці від 18 до 25 років⁵. Наступною досить численною віковою групою серед засуджених є особи 25–40 років (27,5 %). За вивченими кримінальними справами 14,5 % осіб вчинили злочини у віці понад 40 років. Найнижчий відсоток засуджених (6,25) простежується

у віці 14–16 років. Доречно звернути увагу на той факт, що значний відсоток (15,5) засуджених за статеві злочини проти неповнолітніх вчиняють особи у віці 16–18 років.

Таким чином, якщо згрупувати вікові категорії засуджених за статеві злочини щодо неповнолітніх, то більшість (58 %) осіб вчиняють досліджувані злочини у віці від 16 до 30 років. Зазначене підтверджують дослідження, проведені вченими у попередні роки. А це свідчить, що у статевих злочинах, вчинених щодо неповнолітніх, виявляється тенденція, за якою найвища кримінальна активність простежується у наймолодших вікових групах. Занепокоєння викликає те, що в цьому віці відбувається формування особистості, а також вибір сталого мікросередовища, в якому особа набирається життєвого досвіду, який допомагає у прийнятті життєво важливих рішень та вирішенні конфліктних ситуацій. Високий відсоток засуджених серед молоді засвідчує про деструктивні тенденції у формуванні їх особистості. Як слушно зазначає М. М. Бабаєв, масштаби злочинності неповнолітніх та її негативні тенденції показово демонструють як багато ще злого, брудного й жорстокого в свідомості й душах молодих людей, у яких життя не склалося, не вдалося⁶.

Важливе значення для соціально-демографічної характеристики особистості злочинця, який вчинив статеві злочини щодо неповнолітніх, має освітній рівень. Ця ознака дає можливість простежити залежність злочинної поведінки від освіти та інтелектуального розвитку особи, які водночас впливають на потреби й інтереси людини. Адже низький освітній рівень впливає на самосвідомість, погляди, а досить часто – на бажання особистості та форми їх реалізації. Все це, безперечно, впливає на формування злочинної поведінки у осіб, які вчинили статеві злочини щодо неповнолітніх.

Проведене анкетування засуджених за статеві злочини стосовно неповнолітніх та дані Департаменту з питань виконання покарань допомогли встановити, що 51,6 % осіб зазначеної категорії мають повну загальну середню освіту, 36,1 % – базову загальну середню освіту, 6,4 % – початкову загальну освіту, 3,2 % – незакінчену вищу, 1,6 % – повну вищу освіту, 0,7 % – неписьменні. При цьому 12,2 % осіб навчаються у загальноосвітньому закладі при установі, 6,1 навчаються у професійно-технічному закладі при установі, 0,1 % – заочно (дистанційно) у вищих навчальних закладах.

З викладеного випливає, що в переважній більшості засуджені мають повну або базову середню освіту, яку неналежним чином засвоїли. Слід наголосити, що однією з функцій освіти є виховання у особи моральних якостей та навичок до праці, що сприяє формуванню у людини антикриміногенної поведінки. Водночас вчинення статевих злочинів щодо неповнолітніх свідчить, що шкільне виховання не виконало покладеної на нього антикриміногенної функції.

За дослідженням С. С. Косенко, у більшості статевих злочинців спостерігається недостатньо високий освітній рівень – 87% засуджених мають середню або незакінчену середню освіту, технічну освіту мають – 10 %, а вищу 3 % – загальної кількості вивчених злочинців. Як зазначає вчена, отримані дані підтверджують той факт, що статеві злочинці мають комплекс негативних якостей, які склались внаслідок недостатнього освітнього рівня, недоліків виховання тощо⁷. Слід погодитися з тим, що, як правило, особи, які вчиняють статеві злочини щодо неповнолітніх, не критично ставляться до власної поведінки, мають обмежений кругозір, не стримані у своїх намірах і бажаннях, для задоволення яких застосовують фізичну силу. Все це, безумовно, сприяє формуванню злочинної поведінки. Але необхідно відмітити, що отримання освіти не визначає належного рівня культури у людини в цілому, зокрема і культури у статевих відносинах між людьми. З цього приводу слушно зауважує Е. Ф. Побегайло, що високий освітній рівень сам по собі далеко не завжди може слугувати панацеєю від вчинення особистістю тяжких насильницьких злочинів⁸.

Отже, аналіз освітнього рівня досліджуваних злочинців, підтверджує, що зберігається загальна тенденція, відповідно до якої переважна частина злочинців характеризується низьким або середнім рівнем освіти.

Розглянемо дані, які характеризують сім'ю осіб, що вчинили статеві злочини стосовно неповнолітніх. Адже, як відомо, сім'я – це один з визначальних елементів мікросередовища, який формує особистість людини.

У сучасному українському суспільстві постійно зростає розуміння тієї обставини, що зміцнення сімейних відносин є одним із найважливіших факторів стабільності та сталого розвитку особистості, фізичного та духовного здоров'я нації. Особливо це стосується неповнолітніх, для яких сім'я є природним середовищем де існують найбільш сприятливі умови для її належного розвитку та виховання⁹. Водночас проблеми, які виникають під час сімейного виховання дітей, негативно впливають на формування здорового молодого покоління.

Анкетування серед засуджених за статеві злочини щодо неповнолітніх допомогло встановити сімейний стан цієї категорії засуджених¹⁰. 61,7% з них ніколи не перебували у шлюбі, 22,0 % осіб перебувають у зареєстрованому шлюбі, з яких 42 особи зареєстрували шлюб, перебуваючи в місцях позбавлення волі, 3,7 % перебувають у громадянському шлюбі, 0,9 % – удівці (удови), розлучених – 11,7 %, з яких розлучились у місцях позбавлення волі 29 осіб. З наведеного простежується, що загалом поширеність статевих злочинів, вчинених щодо неповнолітніх, серед осіб, які мали сім'ю, нижча, ніж серед тих, хто її не мав. З огляду на сказане особливий інтерес для нашого дослідження становить сім'я, в якій зростали особи, що вчинили статеві злочини щодо неповнолітніх. Все це допоможе виявити криминогенний та антикриминогенний вплив сім'ї на злочинну поведінку досліджуваної категорії злочинців.

Необхідно відмітити, що сучасні наукові дослідження свідчать про велику кількість розлучень, неповних сімей, дисфункціональних шлюбно-сімейних взаємин тощо. Соціально-економічні труднощі, політичні

кризи, атмосфера невизначеності й нестабільності, на які наразилося українське суспільство, негативно позначаються на спроможності сім'ї ефективно функціонувати, зумовлюють загострення багатьох сімейних проблем¹¹. За нашим дослідженням, 30 % осіб, що вчинили статеві злочини щодо неповнолітніх, виховувались у сім'ях без батька. При цьому його відсутність пояснювалася неприємними міжособистісними стосунками з матір'ю. Важливо відмітити, що проведені вченими дослідження переконливо доводять, що розбіжності в психосоціальному розвитку дітей значною мірою залежать від взаємовідносин між батьками та дітьми. Слід підкреслити, що основною умовою нормального психо-соціального розвитку (та здорової нервової системи) є спокійна і доброзичлива атмосфера, створювана батьками або особами, що їх замінюють, які уважно ставляться до емоційних потреб дитини. Поряд з цим потрібно надати дитині більше самостійності і незалежності, можливості спілкуватися з іншими дітьми і дорослими поза домом і забезпечувати відповідні умови для навчання¹². Проведене нами дослідження сімейного оточення осіб, які вчинили статеві злочини щодо неповнолітніх, дає підстави констатувати, що вони позбавлені таких умов.

Як цілком слушно зазначають вчені, особи, які вчиняють насильницькі злочини, зокрема статеві щодо неповнолітніх, виховувались у сім'ях, де постійно застосовувалося насильство, об'єктом якого був будь-хто з членів родини¹³. Це підтверджує наше емпіричне дослідження, за яким 5 % засуджених за статеві злочини щодо неповнолітніх схильні до прояву внутрішньої агресії, яка може проявлятися у самогубстві або заподіянні тілесних ушкоджень. 1,4 % засуджених мають схильність до прояву зовнішньої агресії, яка може мати прояв у виді нападу на персонал установи, де вони відбувають покарання, чи створенні конфліктних ситуацій серед засуджених. Поряд з цим слід наголосити, що негативний досвід, отриманий засудженими у власних сім'ях, вони переносять на власні. Так, згідно з нашим дослідженням 1,1 % засуджених, що вчинили статеві злочини щодо неповнолітніх, були позбавлені батьківських прав.

В умовах неблагополучної сім'ї статеве виховання дітей або практично відсутнє, або набуває формального і навіть явно спотвореного характеру¹⁴. Важливим чинником виступає і та обставина, що сімейне неблагополуччя не тільки обмежує моральний розвиток, а й не сприяє статевому вихованню дітей. А це сприяє формуванню комплексу сваволі та ілюзій, який є причиною злочинної поведінки, зокрема й статевої, щодо неповнолітніх¹⁵. За нашим дослідженням, 57 % злочинців виховувались у неблагополучних сім'ях, де мало місце зловживання спиртними напоями та ігнорування дитини батьками. Адже особа, яка зловживає алкогольними напоями, втрачає такі риси, як повага до іншої людини, здатність про неї турбуватися, відповідати і підтримувати в складних ситуаціях. Тому не дивно, що у сім'ях, де батьки зловживають алкоголем, менша увага приділяється вихованню дітей, які залишаються на самоті зі своїми проблемами. Як правило, такі діти легко піддаються негативному впливу неформальних груп, про що йшлося в попередньому розділі дослідження.

Особливої уваги заслуговує думка науковців, згідно з якою насильство, зокрема сексуальне, з боку близької людини завдає важкої психологічної і фізичної шкоди, ніж насильство з боку незнайомої особи¹⁶. Вважаємо що така думка є цілком обґрунтованою й такою, що заслуговує на підтримку. По-перше, дитина в близькій людині намагається знайти надійну підтримку і захист, по-друге, в зазначеному випадку порушується основний принцип сім'ї – безпечне існування будь-якого члена родини.

Отже, слід відмітити, що на механізм злочинної поведінки осіб, які вчинили статевий злочин, значний вплив справляли сім'ї засуджених. Тому можна виділити такі основні обставини, які сприяли неправильно-формуванню досліджуваного злочинця у сім'ї: 1) невиконання батьками своїх обов'язків щодо статевого виховання дітей; 2) самі батьки були поганим прикладом для наслідування. Таким чином, сім'я де зростала особа, яка вчинила статевий злочин щодо неповнолітнього не виконала покладену на неї функцію соціального контролю та забезпечення позитивної поведінки у статевих відносинах між людьми.

Серед розглянутих соціально-демографічних ознак слід звернути увагу на професію і рід заняття особистості злочинця, який вчинив статевий злочин проти неповнолітніх. Проведене емпіричне дослідження дало змогу виявити, що 48,9 % осіб, засуджених за статеві злочини щодо неповнолітніх, мають професію, 10,9 % навчаються професії в установі, а 7,8 % навчаються на виробництві, де відбувають покарання.

Дослідження такої ознаки, як зайнятість допомогло встановити, що на момент вчинення злочинів 56,4 % засуджених мали робітничу професію. Варто відмітити, що серед них зустрічаються і державні службовці, військовослужбовці, вчителі, вихователі, приватні підприємці. Не можна залишити поза увагою той факт, що серед осіб, які вчинили статеві злочини, є учні шкіл, ліцеїв, коледжів. Як правило, зазначена категорія осіб найбільше вчиняє статеві злочини стосовно однолітків.

У контексті сказаного слід звернути увагу на ще одну негативну тенденцію, за якою на момент вчинення статевого злочину щодо неповнолітнього значний відсоток засуджених були працездатними, проте ніде не працювали і не навчалися, і він з кожним роком зростає. Так, за даними ДСА, частка таких осіб становила: у 2004 році – 41,1 %, у 2005 – 44,2 %, 2006 – 38,6 %, 2007 – 61,4 %, 2008 – 61 %, 2009 – 62,1 %.

Слід зазначити, що протягом 2005-2007 роках, серед категорії пенсіонерів (у т. ч. інвалідів), засуджених за статеві злочини, залишалася висока питома вага вчинення ними статевих злочинів щодо неповнолітнього. Зокрема, у 2005 році вона становила 9,5 %, у 2006 році – 22,7 %, у 2007 році – 40 %.

Таким чином, наведене засвідчує, що соціально-демографічна характеристика має важливе кримінологічне значення, оскільки сприяє повноті висвітлення розглядуваної проблеми. А також дає можливість простежити залежність культури особистості від її соціального статусу, що сприятиме розробленню заходів запобігання статевим злочинам щодо неповнолітніх.

Отже, особи засуджені за статеві злочини щодо неповнолітніх, здебільшого є людьми з невисоким рівнем освіти і низьким рівнем культури, які не отримали належного статевого виховання, результатом чого став сформований у них комплекс сваволі та ілюзій.

Таким чином, з вищенаведеного можна скласти узагальнюючу характеристику особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього. Як правило, 97,4 % досліджуваних злочинців вчиняються чоловіками, 58 % осіб вчинили злочини у віці від 16 до 30 років, переважна більшість злочинців (61,4 %) були працездатними, однак ніде не працювали і не навчалися, 57 % мали неблагополучні умови сімейного виховання, лише 1,6 % отримали повну вищу освіту, в цілому зазначеній категорії злочинців притаманний низький рівень культури.

¹ Інформаційно-аналітичні матеріали Державного департаменту України з питань виконання покарань щодо осіб, які відбувають покарання за злочини, вчинені проти статевої свободи та статевої недоторканості особи, де потерпілими є неповнолітні / Лист Державного департаменту України з питань виконання покарань № 5 – 3437/ОП.

² *Шеремет А. П.* Злочини проти статевої свободи / *Шеремет А. П.* – Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ управління у справах преси та інформації, 2005. – С. 54.

³ Інформаційно-аналітичні матеріали про кількість та склад засуджених осіб за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи / Лист Державної судової адміністрації України від 27.03.09 № 14-1863/09.

⁴ *Маляренко В. Т.* Про статеві злочини та інші сексуальні зловживання щодо малолітніх і неповнолітніх / В. Т. Маляренко, Я. В. Мачужак. – Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995-1997 рр.) // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – № 1. – С. 23.

⁵ *Косенко С. С.* Віктимологічна профілактика статевих злочинів щодо неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / Косенко Світлана Сергіївна. – К., 2004. – 213. – С. 47.

⁶ *Бабаєв М. М.* Феномены молодежной преступности / М. М. Бабаєв // Российский криминологический взгляд. – 2007. – № 2. – С. 114.

⁷ *Косенко С. С.* Вказана праця. – С. 48.

⁸ *Побегайло Э. Ф.* Криминологическая характеристика и предупреждение насильственной преступности / Э. Ф. Побегайло // Российский криминологический взгляд. – 2007. – № 3 – С. 103.

⁹ *Белова О. І.* Кримінально-правова характеристика системи злочинів проти сім'ї та неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Белова Ольга Іванівна. – К., 2006. – С. 33.

¹⁰ *Козлюк Л. Г.* Криминологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: автореф. дис. на здобуття наук: спец. 12.00.08 / Л. Г. Козлюк. – К., 2009. – С. 3.

¹¹ *Мартиненко О.* Аналіз підходів до визначення духовної культури / О. Мартиненко // Соціальна психологія, 2008. – № 6. – С. 102.

¹² *Лановенко І. І.* Проблеми вибору в криминології / І. І. Лановенко, П. В. Мельник. – Ірпінь: УФЕІ 1999. – С. 355.

¹³ *Шестаков Д. А.* Семейная криминология: Криминофаליстика / Д. А. Шестаков. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 175-187.

¹⁴ *Лановенко І. І.* Вказана праця. – С. 362.

¹⁵ *Козлюк Л. Г.* Вказана праця. – С. 3.

¹⁶ *Защита детей от жестокого обращения* / [под. ред. Е. Н. Волковой]. – СПб.: Питер, 2007. – С. 37.

Резюме

У статті наведено і розкрито соціально-демографічні ознаки особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього. На основі дослідження зазначених ознак складена узагальнююча характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього.

Ключові слова: вік, стать, сімейний стан, соціальне середовище, освітній рівень, рід занять.

Резюме

В статье приведены и раскрыты социально-демографические признаки личности преступника, который совершил половое преступление относительно несовершеннолетнего. На основе исследования отмеченных признаков составлена обобщающая характеристика личности преступника, который совершил половое преступление относительно несовершеннолетнего.

Ключевые слова: возраст, пол, семейное положение, социальная среда, образовательный уровень, род занятий.

Summary

Socio-demographics sides a criminal personality who accomplished the sexual crime against minority was given and shown in this article. On the basis of noticing sides the generalized characteristics a criminal personality who accomplished the sexual crime against minority was made by author.

Key words: age, gender, family status, social community, level of education.

Отримано 29.03.2010